

EKOLOGIK TURIZMNI RIVOJLANISH TARIXI EKOLOGIK STANDARTLAR VA NORMATIVLAR

Po'latov Sardor

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

Annotatsiya: *Ekologik turizmni rivojlantirish uchun respublikamizda juda katta imkoniyatlar mavjud. O'zbekiston 38 mln. gektardan ortiq bo'lgan ovchilik – baliqchilik er maydonlariga ega, ulardan 1,0 mln. gektarini suv fondi ko'llar, daryolar, suv omborlari tashkil etadi. Respublikamiz faunasi 97 turdagi o'txo'r hayvonlar, 424 turdagi qushlar, 58 turdagi sudralib yuruvchilar va 83 baliq turlariga ega. Ulardan O'zbekiston Respublikasi Qizil kitobiga o'txo'r hayvonlarning 24 turi, qushlarning 48 turi, sudralib yuruvchilarning 10 turi, baliqlarning 18 turi va 78 turdagi umurtqasizlar kiritilgan.*

Kalit so'zlar: *er tuzish qo'mitasi, o'rmon xo'jaligi qo'mitasi, gidrometereologiya soliqlar, rag'batlar, kreditlash, investisiyalar, moliyalash.*

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng xo'jalikning barcha tarmoqlarida tub islohotlar olib borilayotgan bir davrda turizmni rivojlantirishga ham davlat tomonidan katta ahamiyat berila boshlandi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 17 aprelda «O'zbekiston Respublikasida 2006-2010 yillarda xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 325-sonli qarori imzolandi. Mazkur qarorni amalga tadbiiq qilish maqsadida Tabiatni muhofaza qilish Davlat qo'mitasi «O'zbekiston Respublikasida ekologik turizmni rivojlantirish Konsepsiyasi va uning yaqin kelajakdagi istiqbollari»ni ishlab chiqdi.

O'zbekiston hududining muhofaza etilayotgan tabiiy hududlar tarkibida 2164 km² maydonni tashkil etgan 9 ta davlat qo'riqxonasi, 6061 km² maydonni tashkil etgan 2 ta milliy bog' va noyob turlarga kiruvchi hayvonlarni ko'paytirish Respublika markazi (Jayron «Ekomarkazi»), 12186 km² maydonni tashkil etgan 9 ta davlat buyurtmaxonalari mavjud¹².

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning umumiy maydoni 20520 kv.km, yoki O'zbekiston hududining 5,2 % tashkil etadi¹³.

Tabiatni boshqarishga davlat hokimiyatining barcha bo'g'inlari qonun chiqaruvchi, ijroiya, sud hokimiyati bevosita aloqador. Ularning har biri o'z funksiyalarini bajaradi va tabiatdan foydalanishni boshqarish bo'yicha maxsus bo'limlarga ega.

Qonun chiqaruvchi hokimiyat vakolatiga: davlat ekologik siyosatining asosiy yo'nalishini belgilash; respublika ekologik dasturlarini tasdiqlash, tabiiy muhitni boshqarish sohasida faoliyat ko'rsatuvchi organlari faoliyatini tashkil etish, tabiiy resurslardan foydalanish va xavfsizligini ta'minlash tartibini belgilash; favqulodda ekologik vaziyat v ekologik halokat xududlarining huquqiy tizimini ta'minlash va

boshqalar. Qonun chiqaruvchi hokimiyat Oliy Majlis tarkibida tabiatdan foydalanish va tabiiy resurslar bo'yicha qo'mitaga ega.

Ijroiya hokimiyat vakolati ekologiya siyosatini amalga oshirish, ekologik dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish, tabiat muhofazasi bo'yicha vazirliklar va muassasalar faoliyatini koordinasiyalash, tabiiy muhitga ta'sir ko'rsatishning normativlarini tasdiqlash, tabiatdan foydalanish to'lovlari tartibini belgilash, alohida muhofaza qilinadigan hududlarni tashkil etish, ekologik ta'lim va boshqalar kiradi.

Ijroiya hokimiyati tarkibiga tabiat muhofazasini bajaruvchi va tabiatdan foydalanuvchi quyidagi bo'linmalar kiradi: er resurslari va er tuzish qo'mitasi, o'rmon xo'jaligi qo'mitasi, gidrometereologiya va atrof muhit monitoring xizmati, geologiya qo'mitasi, qishloq xo'jalik vazirligi va boshqalar.

Ekologik monitoring. Ekologik monitoring atrof tabiiy muhit va uning resurslari holatini ma'lum dastur asosida muntazam kuzatish, baholash, bashoratlashning ma'lum tizimi bo'lib ekologik – iqtisodiy boshqarishni axbarotlar bilan ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasidagi milliy monitoring tizimi uch turni o'z ichiga oladi: sanitariya – gigiena monitoringi, ekologik monitoring, iqlim monitoringi. Ularning funksiyalari qo'yidagilar: atrof muhit holatini kuzatish, holatini baholash, va bashoratlash.

Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi tahliliy nazorat davlat inspeksiyasi hozirgi vaqtda respublikamizning havo muhiti, tuproq va ochiq suv havzalari yagona monitoring tizimini barpo etish ishlarini amalga oshirayotir. Uning asosiy faoliyati ifloslantirish manbalari monitoring dasturini amalga oshirishga yo'naltirilgan.

Monitoring tizimini yanada takomillashtirish uchun muntazam kuzatuvlarning texnologik darajasini takomillashtirish va monitoring tarmog'ini kengaytirish lozim.

Ekologik standartlar va normativlar. Har bir mamlakatda bo'lgani

kabi atrof muhitni muhofaza qilishning va tabiiy resurslardan foydalanishning standartlari va normativ huquqiy tizimi O'zbekistonda ham yaratilgandir. Mazkur standart va normativlar atrof muhit sifatiga qo'yilgan cheklashlar va talablarning o'zaro bog'liq kompleksi, shuningdek ishlab chiqariladigan mahsulot va xizmatlarning ishlab chiqarish texnologik va tashkiliy boshqaruv jarayonlariga talablar bo'lib, ular vositasida aholi va ishlab chiqarishning ekologik xavfsizligi kafolatlanadi. Genetik fondni saqlash, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ularni takror ishlab chiqarishni ta'minlash ham uning asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

O'zbekistonda qabul qilingan standart va normativlarga quyidagilar kiradi: ifloslantirishning turg'un va harakatdagi manbalari chiqaradigan ifloslantiruvchi moddalariga normativ va limitlar;

zaharli chiqindilarning shakllanishi va joylashish normativi;

suv olish va o'rmondan foydalanish limitlari;

bioresurslardan foydalanishga kvotalar;

muhofoza qilinadigan hududlardan foydalanish va borib ko'rish normativlari; yovvoyi o'simlikni yig'ish va hayvonlarni ovlash normativlari; alohida xududlarda ifloslantiruvchi hamda zaharli moddalardan foydalanishni taqiqlash normalar

"Tabiatni muhofoza qilish to'g'risida" gi qonunning oltinchi bo'limi atrof muhit sifatini normativlar va standartlar bilan tartibga solishga bag'ishlangandir. SHuningdek, O'zbekiston Respublikasi "Davlat sanitariya nazorati to'g'risidagi"gi qonunining qator moddalarida sanitariya normalari, qoidalari va gigiena normativlariga qo'yiladigan talablar berilgan.

Atrof muhitga ta'sirining yo'l qo'yish mumkin bo'lgan eng yuqori darajasi normatevlarning iqtisodiy, ijtimoiy, rekrasiya, tabiiy muhitga fizik, kimyoviy, biologik, o'zgarishlari ko'rsatkichlarini belgilashga asos bo'ladi. Atrof muhit sifatiga ta'sirining yo'l qo'yish mumkin bo'lgan normatevlari vakolatli davlat organlari tasdiqlagan texnik normalardir.

Turizmning o'ziga xos xususiyatlarida biri mavsumiylik bo'lib, u turistik korxonalarining me'yorl ishlashini qiyinlashtiradi, iqtisodiy, ijtimoiy va tashkiliy-texnik tusdagi noqulay oqibatlarni keltirib chiqaradi.

Mavsumiylik – turistik oqimlarning unchalik katta bo'lmagan vaqt oralig'ida ma'lum joylarda to'planishi xususiyati.

Iqtisodiy nuqtai nazardan mavsumiylik bir xildagi iqlimiy va ijtimoiy omillar ta'siri ostida turistik xizmatlar va tovarlarga turistik bozordagi talab va taklifning har yili tebranib turishidir. Mavsum – turistlar oqimining eng ko'paygan vaqtidir.

Ikki mavsum mavjud bo'lganda (yozgi va qishki) ular orasida mavsumlararo vaqt bo'ladi. Turistlar oqimining eng ko'paygan vaqti «qizg'in mavsum», ular deyarli bo'lmagan vaqt «o'lik mavsum» deyiladi.

Turizmdagi mavsumiylikni belgilab beruvchi boshqa omil ta'tillardan an'anaviy yozda foydalanish hisoblanadi. Ma'lumotlarga qaraganda, ikkita yoz oyi mobaynida (iyul, avgust) Evropa bo'ylab xorijiy turistlar umumiy sonining taxminan yarmi sayohat qiladi. Avgust oyida Fransiyada ishlovchilarning 80% ta'tilda bo'ladi. Mavsumiylikning umumiy strukturasi hozirda ancha aniq belgilab olingan. 1 va 2-choraklardagi oylarga turizmi rivojlangan mamlakatlarda butun yuklanma (nagruzka)larning 2/3 qismi to'g'ri keladi.

Shu narsani nazarda tutish zarurki, maktabdagi yozgi kanikullarning katta qismi ham yoz paytiga to'g'ri keladi, bu ham turistlarga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq muammolarni keskinlashtiradi.

Turistlar oqimining bir joyda jamlanishiga ta'sir qiluvchi boshqa omillar ham (an'anala, moda, taqlid qilish) mavjud. Ularni ko'pincha irratsional omillar ham deb atashadi, chunki ular na tabiiy-iqlimiy, na ijtimoiy-iqtisodiy sabablar tufayli kelib chiqmagan.

Taqlid qilish va moda mavsumiylikka quyidagi tarzda ta'sir etadi. Turistik oqimning yangi ishtirokchilari alohida mamlakatlar va rayonlardagi dam olish

sharoitlarini bilmagan holda bu joylarni asosan psixologik sabablarga ko'ra tanlaydilar. Ular tajribali turistlar yoki mashhur shaxslar dam olishga ketayotgan vaqtni tanlaydilar. Yangi turist sifatida tajribaga ega bo'lganlarida keyingina ular o'zlari uchun eng ma'qul sayohat vaqtini tanlaydilar.

Mavsumiylikka oid noqulay ta'sirlar turistik jarayonning barcha tashkil qiluvchilariga – resurslar, joylashtirish vositalari, oziq-ovqat, transport, shuningdek xizmat ko'rsatuvchi xodimlar va turistlarning o'zlariga ham taalluqlidir.

Qisqa turistik mavsum faqat plyajlar, mineral suvlar, qimmatbaho turistik infrastruktura va malakali xoimdlarning xizmatlaridan qisman foydalanishga sabab bo'ladi, xolos. Bu kadrlarning qo'nimsizligini keltirib chiqaradi, ko'p xodimlarning o'z malakasini oshirishga qiziqishini kamaytiradi.

Xizmat ko'rsatuvchi xodimlardan yil davomida faqat bir necha oy foydalanish turistik tovarlar xizmatlarning tannarxidagi shartli-doimiy xarajatlarning ko'payishiga sabab bo'ladi. Bu esa moslashuvchan narxlar siyosatini o'tkazish imkoniyatini kamaytiradi, turistik tashkilotning xalqaro bozordagi harakatini qiyinlashtiradi, uning raqobatbardoshligini yomonlashtiradi.

Mavsumiylik dam olish joyiga boradigan yo'llarda transport vositalarining to'planib qolishiga olib keladi, bunday holda xizmat ko'rsatish qulayligi va sifati pasayadi, turizmga xizmat ko'rsatuvchi transport, sanoat va qishloq xo'jaligi korxonalarining ishidagi bir maromlilik buziladi.

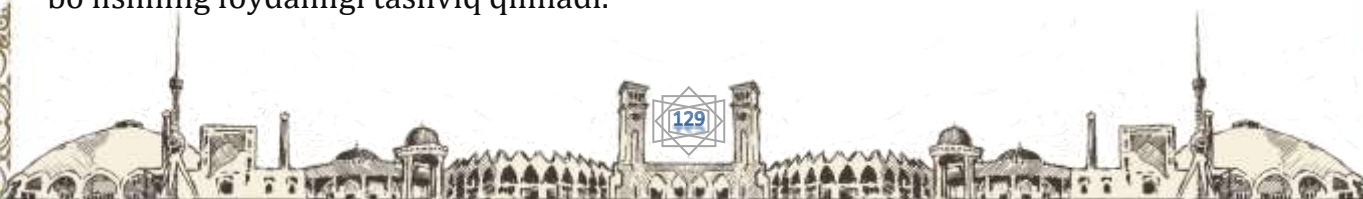
Umuman mamlakat bo'ylab va alohida turistik komplekslarda turistik mavsumning chegaralarini kengaytirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqiladi va joriy qilinadi. Ular quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi.

Turistik bozorni tadqiq qilish natijalari. Bunda asosiy mavsumdan tashqari jalb qilinishi mumkin bo'lgan potensial mijozlar soni va tarkibi aniqlanadi (ishbilarmon odamlar, pensionerlar, maxsus qiziqishga ega odamlar va sh.k.); tovarlar v xizmatlar taqdim etishga oid so'rovlar o'rganib chiqiladi. Olingan axborotdan mehmonxonalar v restoranlarning moddiy-texnika bazasini yagilash, tegishli tovarlarni etkazib berish, turistlarga xizmat ko'rsatish sifatini va uni tashkillashtirish takomillashtirish.

Umuman mamlakat, rayonlar va turistik komplekslar bo'yicha yil davomida turistlarni qabul qilishga tayyorgarlikni oshirish bo'yicha tadbirlar. Mavsumiy davrni uzaytirish bo'yicha barcha manfaatdor tashkilotlar o'rtasida muvofiqlashtirishni amalga oshirish nazarda tutiladi; turizm moddiy-texnika bazasi mavsumlar oralig'ida ishlashga moslashtiriladi va h.k.

Turistlarning mamlakatga va alohida turizm rayonlariga qiziqishini oshirish maqsadida ularni qitisodiy rag'batlantirish tizimi. Alohida tovarlar va xizmatlarga narxlar kamaytiriladi, chegirmalar qilinadi, turistik tashkilotlarning mavsum oralaidagi vaqtda faolligi uchun mukofotlar, rag'batlantirishlar beriladi.

Mavsumlar oralig'ida turistlarni jab qilish uchun reklama faoliyatini kengaytirish. Alohida dengiz, tog' va ba'neologik markazlar va ularda yilning turli davrlarida bo'lishning foydaliligi tashviq qilinadi.

Mavsumdan tashqari vaqtda turistlarni jalb qilish yoki qo'shimcha mavsum (qishki) tashkil qilish. Turar joy va transportga baholar pasaytirilishi, arzonroq joylashishi ob'ektlarini ko'proq qurish evaziga yashash fondini keqaytirish.

Turizm-turli xil faoliyat va xizmatlarning murakkab majmui. Ular hududiy va global darajadagi son-sanoqsiz o'zaro aloqalar bilan uyg'unlashib ketadi. Bu aloqalar boshqa ko'plab iqtisodiy va ijtimoiy sohalarni qamrab oladi.

Chizmada ko'rinib turibdiki, hukumat siyosati qonunlar asosida turistlarga ham, qonunlar asosida imtiyozlar, raqobat muhiti, o'yin qoidalari, tekshiruvlar orqali turistik korxonalariga ham faol ta'sir ko'rsatadi. Turistning xohishidan va bor imkoniyat-tabiiy muhit, diqqatga sazavor ob'ektlar, iqtisodiy muhitdan kelib chiqib, firmalar turistik mahsulotlar ro'yxatini ishlab chiqadi va bozorlarga taklif etadi. Davlat esa soliq va bojxona siyosati, kreditlar va grantlar, mutaxassislar tayyorlash, investisiya orqali ularni rag'batlantirib boradi

Turizm sohasini rivojlantirish ko'plab omillarga bog'liq. Masalan, makroiqtisodiy muhit (soliqlar, rag'batlar, kreditlash, investisiyalar, moliyalash); siyosiy muhit (qonunlar va me'yoriy hujjatlar, nazorat organlari va tekshiruvlar, hududlar va tarmoqlarni rejalashtirish, turli shaxslar va hududlarning manfaatlari); ijtimoiy-madaniy muhit (mamlakat va hududda qabul qilingan an'analar, turmush tarzi, madaniyat, din, dunyoqarash, mentalitet, tarix, san'at); texnologik muhit (texnologiyalar, texnika, jihozlar, transport, joylashtirish, energetika, kommunikasiya); ekologik muhit (insonning biologik muhitga ta'sirini, suv va er resurslarining muhofazasiga, atmosferaning ifloslanishiga ta'sirini hisobga olish).

Ekoturizmni rivojlantirishda mahalliy xalq yoki biron bir muayyan manfaatdor guruhning o'zaro hamkorligi maqsadga muvofiq (optimal) nisbatda bo'lishi lozim. Shu nuqtai nazardan, eng avvalo, iqtisodiy va ijtimoiy ishtirokni yoki hamkorlikni farqlab olish kerak.

Siyosiy ishtirok yoki hamkorlik deganda turizmni rivojlantirish sohasida, ekologik turizm bo'yicha qo'riqxonalar hududlariga doir xalqaro (qo'shma) qarorlar qabul qilishda ishtirok etish tushuniladi. Shu maqsadda qo'riqxonalar hududlarining mahalliy maslahat kengashlari, ekoturizmni rivojlantirish hay'atlarini tuzish va ularning faolyatini jonlashtirish lozim

Ekologik turizm daromad keltirishi, bandlikni yaxshilash va shu yo'llar orqali mahalliy aholining turmush darajasini yaxshilashdan tashqari tabiatni muhofaza qilish maqsadlarini ham e'tiborga olishi lozim. Ekologik turizmga ta'sir etadigan quyidagi omillarni hisobga olish maqsadga muvofiqdir. Ekologik toza yuvish vositalaridan foydalanish, suv va energiyani tejash, ichki tartibning mahalliy strukturaga mosligini ta'minlash, ekologik toza qurilish materillarini qo'llash, maishiy, mahalliy mahsulotlar bilan bevosita ta'minlash, chiqindilarni kamaytirish choralarini qo'llash, mavsumiy oziq-ovqat mahsulotlarini konservasiyalash va ikkilamchi ishlatish, biologik usullarda etishtirilgan oziq-ovqat mahsulotlarini ko'paytirish, ekologik moslashgan takliflar berish, muhofazadagi o'simliklar va xayvonlarni ko'rsatish, bilim va estetik jihatdan

qiziqarli tabiat manzaralarini taklif qilish, mehmonlar uchun tabiatni muhofaza qilish musobaqalarini o'tkazish lozim.

Bundan tashqari mehmonxona, kemping va sport inshootlarini loyihalashda ekologik omillar ta'sirini hisobga olish, velosipedlar va ot-ulov ijarasini tashkil etish, golyf maydoni va boshqa sport ob'ektlari qurishda landshaftlarni asrash, qirg'oq maydonini muhofaza qilish, me'morchilikni turar joy manziliga moslash, ko'kalamzorlashtirish va obodonlashtirish, chekka joylarda avtobekatlar qurish, shahardan tashqari jamoat transporti yo'llarini qurish va ta'mirlashni rejalashtirishda ekologiyani hisobga olish va boshqalarni ham nazardan chetda qoldirish mumkin emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги қонуни. - Ўзбекистоннинг янги қонунлари. Т. 22. –Т.: Адолат, 2000. -131-140 б.
2. Пардаев А., Норчаев А.Н. Халқаро туризм. Дарслик. –Т.: ТДИУ 2010. - 320 бет.
3. www.edu.uz, O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta Maxsus Ta'lim vazirligi sayti
4. www.uz milliy qidiruv sayti
5. [http.www.turizm.uz](http://www.turizm.uz)
6. [http.www.tour.uz](http://www.tour.uz)

[http.www.](http://www.uz)